

Володимир Захар'єв,
науковий співробітник відділу охорони пам'яток
історії і культури у Хмельницькій області

ЗНАХІДКА З-ПІД С. ЛЯТКА У МЕЖИРІЧЧІ ПІВДЕННОГО БУГУ ТА ІКВИ – НАЙСХІДНІШЕ НАСЬОГОДНІ ПОХОВАННЯ ПШЕВОРСЬКОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ (ПОПЕРЕДНЯ ПУБЛІКАЦІЯ МАТЕРІАЛІВ)

Йдеться про нововиявлене поховання пшеворської культури на території України – біля с.Лятка Старосинявського району Хмельницької області. Публікується речовий матеріал з могили воїна, яка насьогодні є найсхіднішою з відомих фахівцям в Україні.

Ключові слова: археологія, пшеворська культура, Україна, північно-східне Поділля, поховання, зброя, ритуал.

Весною 2017 року під час пошуку металобрухту на місцях колишніх сезонних стоянок сільгосптехніки в Старосинявському районі Хмельницької області місцеві жителі виявили тілопальне поховання з предметами обладунку воїна. Могила розташовувалася за 0,3-0,4 км східніше с. Лятка, на місі між та званім Лятецьким ставком на р. Іква та сухим видолинком.

Зрозумівши, що знахідка має історичне значення, виявники вирішили передати її у відділ охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області.

Першовідкривачі стверджували, що виявили знахідку на глибині біля 1,00 м. Проте автор спільно з археологом С. О. Семенчуком, провівши в середині вересня 2017 р., додаткове обстеження урочища і вивчення потривоженної засипки могили, встановили, що поховання розташовувалося на глибині 75-80 см. Саме з такого рівня залягає суглинок.

За інформацією першовідкривачів, центральним у комплексі конкретної могили був залізний умбон спаленого щита. Він лежав найнижче – наверхам вниз. У середині умбона знаходилися перепалені кістки, сліди яких досі простежуються на внутрішній стінці предмета, а також кінців'я шкіряного ремінця з портупей, фрагмент ножика, оків'я дерев'яного предмета, шматок тонкостінної глиняної посудини і обламаний цвях (вухналь) з голівкою. Зверху на них – вістря залізного списа-сулиці та ритуально зігнутий залізний меч.

Такий набір вказує, що поховання можна віднести до так званих поховань воїнів пшеворської культури II-III ст. н.е. Протягом XIX-XX ст. на території теперішньої Хмельницької області (наскільки відомо авторові) їх виявлено тричі: біля с. Тернава Дунаєвського р-ну [1, с. 186], с. Громівка Старокостянтинівського р-ну [2, с. 83-84] та с. Аркадіївці Хмельницького р-ну [3, с. 133-135].

Залізний умбон щита має діаметр 15,0 см. Висота центральної куполоподібної частини становить 7,8-8,0 см. Купол у перерізі складається з пустотілої основи, стінки якої підіймаються прямовисно на 2,0 см. Зверху на неї посаджено пустотілий конус висотою 4,8-5,0 см, на вершині якого простежується надломлене наверх товщиною 1,1 см і висотою 0,8-0,9 см. На куполі видніються два заглиблення від ударів круглого затилля бойового молота або булави.

Ширина «кріса», що йде по периметру довкола «купола», становить 2,5 см, товщина 0,3-0,5 см. З одного боку на «крісі» є прикипіла до нього іржава голівка залізної заклепки діаметром 0,7-0,9 см. «Кріс» зберігся на 2/3 предмета (судячи з ваги предмета, складається враження, що предмет не кований, а литий або ж під іржею та накипом є шар розплавленого вогнем під час поховального ритуалу свинцю).

Зігнутий, відповідно до ритуалу, залізний меч зберігся у двох фрагментах. Вкритий іржею. Частково сильно скорозований, місцями попсований при некваліфікованих розкопках.

Лінії первинних згинів меча підказують, що він був скручений 3-ох сегментним зигзагом, але кінцеву частину повернули проти руху фігури і припасували до сегменту з хвостовиком. Однак, судячи зі слідів на поверхні меча, артефакт крім того ще й порушено виявниками, які, швидше за все, мали бажання розрівняти артефакт.

Фр. 1 – нижній (з хвостовиком) має довжину 38,1 см. Первинно був зігнутий на 180° на відмітці 22,0 см від початку фрагменту (тут найкраще простежується ретельна відточеність клинка).

Інша частина фр. 1 збереглася лише на довжину 16,1 см. Під час виявлення меча її було або зачеплено лопатою і відігнуто назовні на 45-50°, що цілком можливо при обмеженості ширини ями виявників, розміри якої, як показало повторне розчищення ями, на рівні поховання мали діаметр бл. 90 см.

Довжина наявної частини хвостовика – 8,0 см, товщина 0,5-0,6 см, ширина біля з'єднання з клинком 2,5 см, на місці злому завершення – 0,7 см. Хвостовик зігнутий, швидше всього, під час підготовки меча до використання в ритуалі. Кінець втрачений під час непрофесійних розкопок поховання.

Фр. 2 – від кінчика меча до місця зламу на ритуальному згині предмета – має довжину 35,1 см (піддався сучасному розрівнюванню).

Ширина клинка біля з'єднання з хвостовиком складає 6,0 см. Через 16 см, де клинок був зігнутий у давнину, ширина складає вже 5,8 см і лише 4,4 см – біля гостроконечного завершення меча. Товщина клинка по серединній лінії (спинці) від хвостовика до кінцівки, відповідно, 0,4, 0,3 і 0,15 см.

Артефакт був силою придавленим з боків тими, хто облаштував поховання і готував меч до ритуалу.

До автора статті не потрапив лише 8,5 см фрагмент середньої частини меча. Таким чином, конкретний залізний меч пшеворського воїна мав первинну довжину 73,5-75,0 см.

Серед головних предметів у похованні було також вістря залізного списа-сулиці. До автора статті він потрапив змащений мастилом, в очищеному виявниках від основного шару іржі вигляді, чим знищено частину втулки і зіпсовано традиційно широкі для цієї археологічної культури «крила» клинка. Довжина вістря на момент опису 22,5 см, ширина в найширшому місці клинка 4,2 см (за 11,5 см від гострого кінця клинка). Надламана втулка має довжину 5,5 см, ширину 2,5 см на місці злому та 1,8 см при з'єднанні втулки з клинком. Товщина стінки втулки з іржею 0,3-0,5 см. По всій довжині клинка простежується характерний для цієї археологічної культури валик шириною 0,5 і висотою 0,3-0,4 см, що служив ребром жорсткості. За словами виявників, вістря не було зігнутим, як це традиційно для пшеворського ритуалу, але це твердження потребує детальнішого вивчення предмету, адже виявники провели з ним певні маніпуляції. Цікаво, що кінець клинка не надто потривожений іржею, а критий лише коричневою патиною.

Побутовий залізний ніжик теж зберігся фрагментарно: клинок – на половину, хвостовик – повністю. Довжина зламаною в давнину предмета на сьогодні складає 11,2 см, ширина на місці зламу клинка – 1,7 см, при з'єднанні з хвостовиком – 2,0 см. Первинна товщина ножики при з'єднанні клинка з хвостовиком – 0,35 см. Довжина хвостовика 5,35 см, ширина 0,8 см (біля клинка) і 0,4 см (на кінці). Товщина, відповідно, 0,35-0,00 см, адже завершення черешка розплекане. Зауважу, що хвостовик не рівний, а вигнутий на 0,9 см донизу від центральної (горизонтальної) лінії предмета. Місцями на ножику відсутня іржа і видно сліди «воронення» предмета давнім ковалем, який його виготовив.

Виявники розрівняли зігнутий відповідно до конкретного поховального ритуалу хвостовик ножики, на що вказує специфічно вищерблена іржа. Мав би бути в могилі і верхній шматок клинка, який відламався від ножики при ритуальному згинанні. Однак просіювання потривоженої засипки могили не виявило у землі фрагментів цього та інших зламаних артефактів, зокрема, згаданого вище фрагмента меча. Тобто, у конкретному випадку простежується певна закономірність. Можливо, що їх було залишено в місці кремації небіжчика або спеціально не поставлено у могилу, щоб: 1) носити як амулет, що допомагає силою загиблого побратима у бою, 2) згодом захоронити у пантеоні рідного поселення після повернення залишків загону додому з походу.

Залізний вухналь (цвях для кріплення підкови) зберігся фрагментарно на довжину 2,9 см. Ширина його під голівкою 0,6 см, в місці злому 0,4 см, товщина, відповідно, 0,3 та 0,1 см. Плоска підтрикутна голівка діаметром 1,0 см свідчить про довге практичне його використання для кування коня. На це вказує і те, що тіло цвяха специфічно зігнуте в сегмент кола.

На відміну від залізних предметів кінців'я бронзового портупейного ремня збереглося досить пристойно. Воно схоже на традиційну для сучасності стрілку від годинника чи аптечних ваг довжиною 6,0 см і товщиною 2 мм з кільцем діаметром 7 мм за 1,0 см від кінця виробу. У тильній частині шириною 0,7 см простежується переріз глибиною 0,9 см для вставлення тонкого шкірного паска, можливо з портупей, яких прикріплювався бронзовою заклепкою, що збереглися на своєму місці. У вертикальному перерізі предмет підовальний: з одного боку – рівний, в протилежного – півкруглий. У горизонтальному – товщина повільно зменшується до кінця.

Оків'я дерев'яного предмету (можливо, руків'я налігача) збереглося в 3-х фрагментах і представляє собою покручену від перебування в сильному вогні бронзову смужку шириною 1,4 см та товщиною 0,05 см. Один з фрагментів є кінцевою частиною предмета, інші – фрагменти-обломки з середини смужки. Збереглося також чотири бронзові цвяхи-заклепки довжиною 0,9-1,0 см і товщиною 0,15 см кожна: 2 – на найбільшому фрагменті довжиною 8,7 см, друга – на середньому (довжина 5,5 см). На третьому (2,2 см) заклепок не було. За дірками на смужках зрозуміло, що заклепки встановлювалися попарно через 3,8 см.

Ритуальний посуд поховання представлений фрагментом тонкостінної, зовні – сірого, всередині – брунатного кольору, посудини. А саме: зигзагоподібна в перерізі верхня її частина – від вінчика до стін-

ки– довжиною 4,5 см. Шийка посудини мала ширину 1,4 см, таку ж саме і плече. Стінка надламана. Швидше всього, у могилу потрапив лише окремий ритуальний шматок. Судячи з товщини (0,6-0,7 см) і діаметру бл. 25 см, певної пористості предмета і фрагментів ангоба, можна стверджувати, що первинно це була кришка.

Серед спалених кісток кремації виявлено фрагмент кістяного гребня із залізною заклепкою трапецієвидної форми розміром 1,4-2,8×2,0-2,5 см. Плоский предмет з одного боку округлений, з іншого порізаний на смужки зубців, які швидше всього перегоріли в процесі кремації тіла. Така знахідка у похованнях пшеворської культури на Поділлі зроблена вперше.

Під час проведення конференції, пшеворські артефакти з-під Ілятки будуть передані для колекції археологічного відділу Кам'янець-Подільського музею-заповідника.

Список використаних джерел та літератури

1. Спицын А. Памятники латенской культуры в России / А. Спицын // ИАК. – 1904. – Вып.12. – С. 78-86.
2. Kontny B. The war as seen by an arhaeologist. Rekonstruktion of barbarian weapons and figting techniques in the Roman Period based on the analysis of graves containing weapons. The case of the Przeworsk Culture / B. Kontny// Jurnal of roman military equipment studies. – 2008. – Т. 16. – P. 107-145.
3. Ossowski G. Wykopali hyzkurganu w Hromowce / G. Ossowski// Wiadomosci numizmatyczno-arheologiczne. – 1891. – №2 (8). – S. 185-196.
4. Михайловський А. Я. Нова знахідка пшеворського поховання зі зброєю на Хмельниччині / А. Я. Михайловський// ОІУМ. – 2014. – № 4. – С. 133-135.

Рис. 1. Артефакти з поховання пшеворської культури біля с. Ілятка Старосинявсько р-ну Хмельницької обл.

Рис. 2. Меч та вістря списа-сулиці з поховання пшеворської культури біля с. Ілятка Старосинявсько р-ну Хмельницької обл.

Рис. 3. Місце виявлення поховання пшеворської культури біля с. Ілятка Старосинявсько р-ну Хмельницької обл.